

ORD. V. A. GORDLEVSKİY, “HOCA AHMED YESEVİ”

Akademiya Nauk SSSR. Akademik V. A. Gordlevskiy. “Hodja Ahmed Yasevi”. İzbranniye soçineniya. Tom III. İstoriya i Kultura. İzdatelstvo Vostoçnoy Literaturi. Moskva, 1962, 361-368.¹

[Академия Наук СССР. Академик В. А. Гордлевский. “Ходжа Ахмед Ясеви”. Избранные сочинения. Том 3. История и Культура. Издательство Восточной Литературы. Москва, 1962, 361-368.]

SSCB Bilimler Akademisi. Ord. V. A. Gordlevskiy. “Hoca Ahmed Yesevi”. Seçmeli Eserler. III Cilt. Tarih ve Kültür. Doğu Literatürleri Yayın Evi. Moskova, 1962, 361-368.]

SULTANMURAT ABZHALOV

Sorumlu Yazar/Correspondence

Çeviren/Translator

ASSET KURANBEK

Öz

Bu çalışma, Orta Asya ve Türk halklarının tarihi, kültürü ve maneviyatını tanıma açısından önemli bir yere sahip Sovyet oryantalist-Türkolog, Türk dili, edebiyatı, folkloru ve Türk tarihi uzmanı Vladimir Aleksandroviç Gordlevski'nin (1876-1956) Hoca Ahmed Yesevi isimli makalesinin çevirisinden oluşmaktadır. V.A. Gordlevskiy, Türk dili, tarihi, etnografyası, folkloru ve Türkiye edebiyatı üzerine birçok Türkiye gezileri sırasında incelemeye başladığı üç yüze yakın eserin müellifidir. Yazarın makalelerinin çoğu bilimsel değere sahip olmasına rağmen henüz yayınlanmamıştır. Çevirisi yapılan makale, Gordlevski'nin Türkistan'a yaptığı yolculuğunda elde ettiği bilgiler ve Ahmet Yesevi, mescit, tekke ve halvethane hakkındaki gözlemleri ve literatürde yer alan bilgilerin harmanından oluşmaktadır. Yazara göre zamanın dar ve bilgilerin yetersizliği nedeniyle yazdıkları eksik ve kopuktur.

Anahtar Kelimeler: Hoca Ahmed, Hilvet, Zikr.

Abstract

This study is based on the title "Hodja Ahmed Yesevi" of Vladimir Alexandrovich Gordlevski (1876-1956), a Soviet orientalist-Turkologist, Turkish language, literature, folklore and Turkish history expert, who has an important place in terms of recognizing the history, culture and spirituality of the Central Asian and Turkic peoples. It consists of a translation of the article. V.A. Gordlevskiy is the author of nearly three hundred works on Turkish language, history, ethnography, folklore and Turkish literature, which he started to study during his many trips to Turkey. Most of the author's articles have not yet been published, although they are of scientific value. The translated article consists of the information Gordlevski gained during his journey to Turkestan, his observations about Ahmet Yesevi, the mosque, the lodge and the private halvethane, and the information in the literature. According to the author, his writings are incomplete and disjointed due to the narrow time and lack of information.

Keywords: Hoca Ahmed, Hilvet, Zikr.

¹ This research is funded by the Science Committee of the Ministry of Science and Higher Education of the Republic of Kazakhstan (Grant No. AP19680093)

“Hoca Ahmed Yesevi

“Dervişler tarikatına batini olarak bakılmamalıdır. Onlar çoğu zaman ve en sonunda İslam’la bütünleşen dış formu gösterir”.¹

1929 yılında ilk defa Orta Asya’ya seyahat ederken önce Türkistan şehrini (eski adı Yesi) hatırası uzun zamandır tüm Türk Müslümanlarını (Özbekler, Kazaklar, Tatarlar vb.) buralara çeken -Hacı Bektaş Veli’nin dedesinin defnedildiği yeri- Hoca Ahmed Yesevi’yi² ziyaret etmeye karar verdim.

Dini etnografyayı gözlemlemek için ortam genelde olumsuzdu. Yerli halkın güvenini kazanmak ve şüphelerini gidermek için uzun zaman lazımdı. Ben Türkistan şehrinde bulunduğum iki gün boyunca çok bilgi, materyal toplayamadım. Sıradan halk, gelenekleri korumada zayıftır ve kim bilir belki gizliyor veya susuyordular. İyi bir muhbir de bana rast gelmedi. Ve birde deftere kurşun kalemle acele yazılan hızlı notlar bazen yoldayken silinir, bazen hafızadan çıkar ve yazılara bakarken bazı kaynak ve bilgileri kendim ekledim. Çünkü aradaki bağlar kopuktu.

Beni ağırlayan ve türbenin restorasyonunu yöneten mühendis N.M. Baçinskiy’e teşekkür etmem gerekir. Kısmen N.M. Baçinskiy, kısmen ona ev sahipliği yapan Hemra Aka beni yeni bilgilere ulaştırdı ve böylece Türkistan kutsalının tarihiyle ilgili tezi oluşturmama ve Mehmet Fuad Köprülüzade’nin “*Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*”³ adlı kitabındaki boşlukları doldurma ve anlatmama yardımcı oldu.

1

Hoca Ahmet Yesevi’nin (562/1166 yılında vefat etmiştir.) defnedildiği türbenin mimarisini araştırmak eski, Timur öncesi izleri açığa çıkarır.⁴

Hoca Ahmet kültü çok eskilerde oluşmuştur. Bence Hazret-i Sultan ile ilgili hafıza kendinde İslam öncesi İran inançları saklamaktadır. Örneğin Türkistan kutsallarını ziyaret zamanı eski takvimde yer alan kışın orta kısmına (“kolyada”) denk gelmektedir.⁵

Hoca Ahmet Yesevi türbesini ziyaret kışın ortasına (Ocak ayının başına) denk gelir. Ve tabi, şeyhler hilvetin eskilere kadar uzandığını kanıtlamak için Timur dönemine kadar Hazret’e ziyareti yola koymuştur. Belli olmayan, belgelerle kanıtlanamayan bilgilere göre Timur ölümünden ve (Anadolu’ya hareket öncesi makamlara yani Yesevi Hikmetlerine göre fal baktırması) Çin’e savaşa gitmeden önce (belli ki Hazret Sultan’ın rızasını almak için) ziyaret etmiş ve Türkistan’da soğuk algınlığına yakalanarak 1405 yılında 18 Şubat’ta Otırar’da⁶ (Farab) vefat etmiştir. Ne

1 G. Jacob, *Die Bektaschijje in İhrem Verhatnis zu Vervandten Erscheinungen*, München, 1909, p. 15.

2 V. A. Gordlevskiy, “Osmanskiye Skazaniya i Legendi”, *İzbranniye Soçineniya*, T. 1, M., 1960, str. 485.

3 Ob ostalnoy literature sm. Statyu uzbekskogo poeta i uçenogo Fitrata o literaturnom i sufiyskom znaçenii Hikmeta Yasavi v jurnale “Maarif ve Okutgudji”, (Taşkent, 1927, No 6-8); O Yazıke Sm. Zameçaniye A.N. Samoyloviça v Sbornike, “Türkmeniya”, (t. 1. L., 1929, str. 136 i sl.).

4 Sr. Oççasti: M.E. Masson, “O Postroyke Mavzoleya Hodji Ahmeda v Gorode Turkestane”, *İzvestiya Sredne-Aziatskogo Komiteta Po Delam Muzejev İ Ohrani Pamyatnikov Starini, İskusstva İ Prirodi*, vip. 2, Taşkent, 1929, str. 39 i s.; soobrajeniya N.M. Baçinskogo sm.: “Antiseysmika v Arhitekturnih Pamyatnikah Sredney Azii”, M. L., 1949, str. 42-43, prim.

5 Örneğin sail (gezi) Zengi Ata’da (Taşkent yakınında) kavunların piştiği zaman gerçekleşir. Zodyakta Aslanla başlar, yani Temmuzda ve Terazi ile biter. 1929 yılında bitiş Cuma’ya, 13 Eylül’e denk geldi. Bahaiddin Nakşbend (eski Buhara civarında) mezarını ziyaret güller açtığında ilkbaharda gerçekleşir.

6 “*Protokoli zasedaniy i soobşeniya çlenov Turkestanskogo krujka İhubiteley arheologii*”, t. IV, Taşkent, 1889, str. 237. Otırar’da Hoca Ahmet’in manevi babası Aslan Baba (O’na Muhammed peygamberin

sıtmadan ne de ziyafette içilen şaraptan değil.⁷ Bu bilgi doğru olsa bile son zamandaki şeyhlerin uydurmasıdır. Yine de Timur'un Türkistan'daki kutsal mekân ve bu mekânda yatana derin saygısı olduğu kesindir.

20. yüzyılın ilk yarısına kadar hilvet ve Hoca Ahmed'in türbesine binlerce (20 bine kadar) insan toplanırdı. Hilvet, türbenin yakınında bulunmaktadır. Orada ziyarete gelenler için odalar, atlar için ahırlar ve misafirhaneler bulunmaktadır. Üst odalardan birinden aşağıya doğru yer altına merdiven inmektedir. Oraya zikir esnasında Hoca Ahmed'in bin müridi mükemmel bir şekilde sığılmaktadır. Hoca Ahmed dünyadan el etek çektiğinde altmış üç yıl boyunca gündüz ve gece ibadet etmiştir. Hoca Ahmed: "Ben yer altında yer üstünde ne kadar yaşadıysam o kadar kalacağım" diye Muhammed peygamberin yaşına ulaştığında ilan etmiş.⁸

Burada kışın bir hafta boyunca (Cuma'dan Perşembe'ye kadar) geceleri zikir yapılır.⁹ Bu bir bayram değil, belki Hoca Ahmed'in ölümünü üzüntüyle anmaktır. Hoca Ahmed'in vefat ettiği yerde gerçekleşen çile zaman olarak kışın ortasına tıpkı tabiatın kışın ölmesine denk gelmektedir.

2

Hoca Ahmed'in mezarının üstüne Emir Timur hanaka yaptırır.¹⁰ Hanakanın nasıl yapıldığıyla ilgili ben Taşkent'te yaygın olan efsaneyi Özbek Seyyid Ali Muhammed adlı manevi temizlik arayan ve bunun için Allah yolunda hizmet eden şahıstan duymuştum.

Zengi Ata bir yaşında çocukken Hoca Ahmed'e anne-babası tarafından getirilir. Çocuk Hoca Ahmed'in karşısında dua eder. Hoca Ahmed ise iki yüz yıl sonra büyük fatih Timur'un çıkacağını müjdelere ve: "O benden önce sana türbe yapacak", der.

Timur Türkistan'da¹¹ Hoca Ahmed'e türbe yaptırmaya başladığında nereden geldiği belli olmayan büyük bir öküz bir gün boyu yapılan duvarları yıkıp gider. Bu durum üç gün art arda tekrarlanır. Olup bitene şaşırın usta bunu Timur'a iletir. Samimi bir Müslüman olan Timur durumu ve anlamını kavramak için İstihare Namazı kılar ve uyur. Onun uyuduğu yerde şu anda hediye ettiği kazan bulunmaktadır. Timur'un rüyasında Hoca Ahmed O'na ilk önce Zangi Ata'nın başına türbe yaptırmasını söyler.

Türbeyi yapım esnasında Sauran şehrinde bulunan kerpiç imalathanesinden sıraya dizilen işçiler tuğlaları elden ele vererek inşaat yerine kadar ulaştırmıştır.¹²

hurmasını veren) bulunmaktadır. Hoca Ahmet'e ve hilvete (1914 yılının 3-9 Ocakları arasında gerçekleşen) merasimle ilgili serbest anlatım yapan "T" de böyle yazmaktadır (*Şura Dergisi*, 1914, No 5). Köprülüzade Mehmet Fuad nazarından büyük ihtimalle Tatarca sözün anlamını kaçırmıştır ve diyor ki "Hilvet" 10 Zilhiccede gerçekleşir.

7 E. Çernyayevskiy, *Bliki Drevnego Goroda (Samarkanda)*, M, 1928, str. 57.

8 Bulgarın meşhur tarihine göre (N. Berezin, *Bulgar na Volge*, Kazan, 1833, str. 87-88, 90), Bulgar'da Kazakların köyünde Beyrat ibn İbrat Sufi onun talebesi (N. Berezin'de – Ahmed Seyyidi) olmuş. Sonuncunun da talebeleri olmuştur.

9 Zikirden sonra hilvete kadınlara da girmeye izin verilir.

10 Fakat orada medrese de olmuştur.

11 Efsaneyi karşılaştırmak için bk: Köprülüzade Mehmed Fuad, *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*, İstanbul, 1918, str. 48.

12 Zangi Ata türbesi de böyle yapılmıştır (V.A. Şişkin, "Mazari v Zangi Ata", sb. *V.V. Bartoldu*, Taşkent, 1927, str. 170). Zakonçennoe Legendarnoe Jitiye Hodji Ahmeda (Otrjayuşeye Knijnoye Proishojdeniye) sm.: Yu. Novitskiy, "Hodja Sultan Ahmed Yassavi (Kirgizskaya Legenda)", *Turkestanskiye Vedomosti*, Taşkent, 1912, No 38: 1) Babasının bahçesindeki otlarla ilgili, 2) Karatau'da su çıkarma, 3) O'nu Mekke'ye

Türbe-Hanaka'yı yapan Timur doğal olarak orası için hizmet eden vakıflar da temin etmeliydi. Fakat Timur tarafından Türkistanlı Hazreti Yesevi camiine verilen berat mektubu kesin sahtedir.¹³ Metinde sonradan eklemeler ve temizlemeler mevcuttur. Sonundaki dörtlük beyit diyor ki türbe tarihinde en büyük güce sahip olmak için mütevelliler zamanı büyük patron dönemine geri ittiği an geldi.¹⁴

Kurumun günümüzdeki durumu bana kısmen yerliler kısmen de oradaki hizmetkârlar tarafından anlatılanlarla mevcut metinden oldukça farklıdır.

Türkistan şehrinde on iki kasaba veya arıklar (su akan hendekler) bulunmaktadır. Onlar: İkan, Darvaza, Çağa, Koşkorğan, Bazarlıkariği, Sunak, Karnak, Çobanak, Karsaklı, Orangay, Sauran, Ortak (sonuncusu şehirde bulunmaktadır). Her kasabadan arık geçmektedir.¹⁵ Muhtemelen Türkistan şehri 12. yüzyılda oluşmuştur.¹⁶ Burası arık, sulama kültürünü bilen Türk boyu olan Yesililerin oturduğu mekândır. Arıkları Türkistan'a yerleşen Türk boylarının büyük ataları kullanmıştır.

Kasabalar belli bir ata'nın anısına adanmıştır (Sufi Ata): örneğin Çobanak'ta Köktondı (Mavi Donlu) Ata defnedilmiştir, Sunak'ta Saduakas Ata, Karnak'ta Mukim Ata vs.¹⁷

Kasabanın başında Azler (azizlerden gelip çıkmıştır) durmaktadır. Kasabanın temsilcisi veya atanın soyundan gelir. O, Hoca Ahmed türbesine¹⁸ haraç (bağış) adı verilenin gitmesini kontrol eder. Fakat arıklardan giden hisselerin vakıf olmadığını Hemra Aka söyledi.

Türkistan bölgesi, özellikle on iki kasaba manevi anlamda Türkistan şehrinin Azlerine, yani Hoca Ahmed'in mirasçısına bağlıydı. O, hanakadaki zikri yönetiyordu. Çileye girmeden önce o bölgeye (ve işanlara) zikrin başladığını duyururdu ve bölgenin on iki Azleri sırayla hilvette zikir yaparlardı. Bu bir Yesili Türk boylarının "babasının" mezarındaki kabile meclisidir. Bir zamanlar Özbek Sovyet Cumhuriyeti'nin bilimsel kurumlarında idarecilik yapan G. Yu. Yunusov'tan Semerkant'tayken onun yakın akrabası olan Taşkent'te yaşayan çok yaşlı bir ihtiyarın kış çilesi vaktinde Türkistan şehrine kırk yıl boyunca gittiğini iştmişti. İhtiyar hafız imiş ve zikir esnasında Hoca Ahmed'in hikmetlerini okur, ezbere söylemiş.

Çile vaktinde altmış-yetmiş yıl evvel hilvette Hoca Ahmed'in mezarının baş tarafına, ihtiyarın hatırladığı gibi hikmetlerin elyazmasını koyarmış. Elyazma büyük

---

götüren beyaz deve ve inançsız Yahudi, 4) Julbars O'na geliyor, 5) Julbars'ın tüm dünyayı gösteren mucizevi taşı, 6) Timur ve türbenin inşası.

13 Metin (*Protokoli Zasedaniy i Soobşeniya Çlenov Turkestanskogo Krujka Lyubiteley Arheologii*, t. III, Taşkent, [1897-1898], str. 75-80) ve tercüme (*Turkestanskiye Vedomosti*, Taşkent, 1901, No 41 ve *Turkestanskiy Narodniy Universitet*, Taşkent, 1917, No 57-58) A.A. Divayev tarafından bastırılmıştır. Takdir mektubu, A. Semyonov'un da doğru fark ettiği gibi ("Meçet Hodji Ahmeda Yeseviyskogo v g. Turkestane", *İzvestiya Sredne-Aziyatskogo Komiteta Po Delam Muzejev...* vip. 1, 1926, str. 129-130), tekrar yayınlanmalı. Tekrar yayına (oldukça titiz) ve mealli tercümesine olan ihtiyaca V.V. Bartold'da dikkat çekmektedir ("*K İstorii Oroşeniya Turkestana*", SPb., 1914, str. 147).

14 Kesin bu Timurilerden sonradır.

15 Türkistan'ın sulanması ile ilgili bakınız: N. Dingelştedt, "Opit İzuçeniya İrrigatsii Turkestanskogo Kraya". *Siv-Daryinskaya Oblast*, t. II, ç.3, SPb., 1895, str. 284-305-307.

16 V.V. Bartold, *K İstorii Oroşeniya Turkestana*, str. 147.

17 Doğal olarak akla şu soru gelmektedir: arıkları yapan da bu atalar olabilir mi? Bu arada Türkmenlerde "ata" boyu vardır (N. Tihonov, *Koçevniki*, L., 1932, str.39).

18 Kurban (koyun) birisi hastalandığında da gönderilirdi.

cilt oluyormuş (uzununa bir metre, kalınlığı da bir metre civarında). O ceylanın derisine yazılmış.¹⁹ Türkistan'ın Ruslar tarafından işgal edilmesi esnasında “kutsal elyazma” muhtemelen kaybolmasından korkularak gizlenmiştir.²⁰

Her hafta Cuma günü Hoca Ahmed'in ruhunu anma hatırasına halimhanede (mutfak) yemek “atala köje veya şülen” (bir veya iki koyunla) yapılırdı. “Şülen” kavramı şeyh Süleyman Buhari'nin Çağatayca sözlüğünde “sultanlar veya emirler sofrası”, “askerlere toplu yemek verme”²¹ anlamına gelmektedir. Buradan eski geleneklere bağlı olarak Türkistan civarına yerleşen Türk boyları için “kabile babası” tarafından toplu yemeğin organize edilmesi çıkmaktadır.

Timur tarafından hediye edilen hanakanın ortasına süs veren ve kubbenin altında yerleşen büyük bakır kazan tabii ki bu yemeğin ne kadar kapsamlı olduğunu göstermektedir.²²

Böylece on iki sayısı, “şülen” kavramı ve kazan kendinde Timur devrinin aristokrat askeri teşkilatının yankılarını saklayabilir.

3

Türkistan'da üç tane görevinde yetki sahibi bulunmaktadır. Onlar: Hoca Ahmed'in mirasçıları, Huşnaz²³ adlı kızının torunları olan Azler²⁴, Nakib ve Şeyhülislam. Azler zikri yönetiyor, nakib ise tıpkı rehber gibi.²⁵ Şeyhülislam belli olduğu gibi kutsal mekânda Müslüman dininin şeriat kurallarına uygun olarak

19 Onun ipek kâğıttan olan varyantı mevcuttur.

20 Hikmetlerin en eski nüshasının listesini (kopyası) arama düşüncesi hep merakımı çekti. Fakat Orta Asya'da yaptığım bütün aramalarım beyhude oldu. Türkistan şehrinde çok yakınlarda (1929 yılları) eski liste (Hikmetlerin kopyası) Fergana'ya satıldığı hakkında söylentiler geziyordu.

21 Karşılaştırmak için V.V. Radlov, *Opit Slovarya Tyurkskih Nareçiy*, t. IV, SPb., 1911, stlb. 1077: Köprülüzade Mehmed Fuad, “Türk Edebiyatının Menşei”, *Milli Tettebular Mecmuası*, İstanbul, 1331, Cilt 2, Sayı 4, s. 27-34; “Selçukiler Zamanında Anadolu'da Türk Medeniyeti”, *Milli Tettebular Mecmuası*, İstanbul, 1331, Cilt 2, Sayı 5, s. 207.

22 Timur'un kazanı bana ister istemez Bektaşilerde büyük öneme sahip Anadolu kazanlarını hatırlatır. Hacı Bektaş'taki kazana P. Lyuk XVII yüzyıllardan ilgi çekmeye başladı. T. Menzel'in yorumlarını karşılaştırdım (bak. “*Mitteilungen der Deutschen morgenlandischen Gesellschaft*”, Bd. 79, 1925, S. 276). Bununla beraber T. Menzel tarafından yapılan kazanın resmini, Aşevi ve Seyidi Gazi Wulzinger'lerin kazan resimlerini (K. Wulzinger, *Drei Bektaschi-Klöster Phrygiens*, Beitrage zur Bauwissenschaft, H. 21, Berlin, 1918, S. 42), Hamid Zübeyir, “Hacı Bektaş Tekyesi”, *Türkiyat Mecmuası*, 1926, Cilt 2, İstanbul, 1928, s. 371. Hacı Bektaş'ta bulunan kazan Moğollardan alınan askeri ganimettir. Bk: Baha Said, “Bektaşiler”, *Türk Yurdu*, İstanbul, 1927, Cilt 5, Numro 26; Bk. Yorum: F.V. Hasluk, *Christianity and Islam under the Sultans*, vol. II, Oxford, 1929, p. 503, note.

Konya'daki Celaleddin Rumi'nin türbesinde de “Nisan Tasi” ismi verilen büyük kazan bulunmaktadır. Burada Nisan ayındaki bereketli yağmur suları toplanır, sonra Müslümanlara dağıtılırdı. Kazandaki şikâyet kelimesinin tekrarlanmasından hareketle (P. Ahmerov, “Nadpisi Meçeti Ahmeda Yasavi”, *Izvestiya Obşestva Arheologii, İstoriî i Etnogarfii pri Kazanskom Universitete*, t. XIII, v. 6, Kazan, 1896, str. 536), yerli yorumcular bunun çöldrüki yolcular için kıl çömlerinde su bırakan Arapların eski gelenekleri olduğunu tahmin etmektedir.

Kazak'ların inançlarına da bakınız: kazan “kenarı her zaman insan ağzının yüksekğinde bulunan” su kabıdır. (N.S. Likoşin, “Meçet Hazret Sultana v Turkeстане i Svyazannıye s Neyu Suyeveriya Kirgiz”, “*Poljizni v Turkeстане. Oçerki Byta Tuzemnego Naseleniya*”, vip. Pg., 1916, str. 220).

Kazan birlik ve beraberliğin sembolüdür. Tıpkı yeniçerilerin dokunulmazlığı gibi (işinde sadaksız olan kazana sığınır) (J. von Hammer, *Constantinopolis und der Bosporus*, Bd. 1, Pest, 1822, S. 606).

23 Veya benim işittiğim gibi Gevher Huştac. O'nun kocasının ismi de Ali Hoca Ata.

24 Çoğulu bildiren Azler kelimesi ilk baştan Türkistan'da ve kasabalarda onların sayılarının çok olduğunu bildirmektedir.

25 1928 yılında seksen yaşlarında nakib vefat eder ve yerine oğlu geçer.

gerçekleşmesini takip eder. Bunların aralarındaki hiyerarşik konumları net olarak düzenlenmiştir. Örneğin Cuma günü yapılan zikirde (namazdan sonra) kesinlikle zikirhanede bulunur²⁶, Şeyhülislam mahfilde, onun sağ tarafında ise Nakib oturur.

Kuran hatminde yöneticilik Şeyhülislama geçer. O mahfilde oturur, aşağısında, yani önde değil, Azler oturur. Nakib ise kazanın yanında oturur.

Bayram toplantılarında (hilvette) mahfilin sağ duvarında Azler (ortada), onun sağ tarafında Şeyhülislam, sol tarafında ise Nakib bulunurdu. Mahfilin sol duvarında Türkistan şehrinin yöneticileri olan beyler, kadılar yer alırdı.

Kesindir ki onların gelirleri de belirlenmiştir. Her birinin sabit ikametgâhları da mevcuttur. Mesela Türkistan şehrinin Azleri Kumbulak'ta (Çağa?), Nakib Karsaklı'da, Şeyhülislam ise Berçin'de oturur. Arıklardan da onlara belli bir kısım gelir vardı. Dediklerine göre yüz elli evden oluşan ziyaret yerlerine Timur tarafından bağışlanmıştır. Çoğu zaman olduğu gibi yavaş yavaş vakıf gelirleri azalmaya başlar. Türkistan'ın Ruslar tarafından işgal edilmesinden sonra vakıfların neredeyse yarısı yok olur. Bazı muttaki Azler kendilerine düşeni veriyordu.

Timur tarafından belirlenen üç hizmetçi ve Çıracıklar da vardı. Onlar görevi türbe ve etrafının temizlik işleri, kabre açılan kapıların bekçiliği ve müezzinliktir. Günümüzde on sekizinci kuşağa kadar türbe hizmetçiliği yapanların soyundan gelen tek bir Çıracık kalmıştır.

Dervişlerin temsilcisi olan Azler, Türkistan'da kendi konumunu uzun vakit saklamıştır. Şeyhülislam ise atanan kadılar tarafından sıkıştırılarak çıkartılmıştır (Kokan yönetimi esnasında Türkistan'da atanan kadılar oldu). Zengin vakıfların israfa yol açması doğal olarak nakiplere zarar verdi.

Gelirler ne kadar azalırsa Hoca Ahmed'in "soyundan gelen mirasçıların" sayıları da o kadar arttı. Bir süre sonra onların sayıları yüzü buldu.²⁷ Şimdi ise başında olanlar ya dışlanmış ya ölüp gitmiştir. Fakat türbenin kapısının önünde devamlı şeyhler bekçilik yapmaktadır. Kurbanına saldıran vahşi hayvanlar gibi gelenlerin verdiği sadakalara (ekmek, para vs.) saldırır ve toplanan geliri aralarında eşit paylaşırlardı. Yalnız başına aldıklarını ise gizlerdi.

4

Ziyarete gelenlere²⁸ türbe-hanakanın önemli yerlerini gösterir (Timur'un yaptırdığı kazan, Julbars'ın mezarı, kuyu²⁹ vs.) ve en sonunda mahfile gelinir. Çıracık, Hoca Ahmed'in mezarına götürülen kapıları açar ve mütevazı bir şekilde onların sağ tarafında durur. Ziyaretçilere duasını yapar. Sonra Çıracık hafif sesle "Fatıha" süresini okur, yüksek sesle "emin" der. Kabir başından tespihi alır ve onu ziyaretçiye öpmeleri için takdim eder. Nihayet Çıracık tekrar kabre gider ve bir avuç toprak³⁰ alır ve ziyaretçiye verir. Eğer kabir başında bekçi yerinde olmazsa o zaman ziyaretçiler kabre götürülen kapılara ellerini sürmekle yetinir.³¹

26 Zikirhane ve kabir arasında günümüzde kapılar yapılan koridor bulunur. Görünüşe göre bu kutsalın en eski kısmıdır.

27 Şeyhülislamın, nakibin, azlerin "evini" tanımlamak için "top" kavramı, yani topluluk kelimesi kullanılır.

28 Hoca Ahmed'in türbesine ziyaret bir Müslüman için yarı (küçük) hac sayılır.

29 Bu kuyudan su içmek tabi makbul olan amellerdendir.

30 Kabirdeki topraklar Çıracık tarafından devamlı doldurulur.

31 N. M. Baçinskiy sayesinde ben kabre girebildim. Üstüne ipekten yapılan bez örtülmüş kabir Tien Shan

Hoca Ahmed'in defnedildiği mekân kutsaldır. Zenginler ve beyler vefat ettiklerinde türbeye defnedilmelerini vasiyet etmişler. Müslümanların mahşer günü şefaati olacak büyük bir muttakinin yanında yer alma isteği doğal olarak anlaşılan bir şeydir. Fakat bunun için çok para lazım olduğundan bazı az zengin olan Müslümanlar kurnazlık yaparak türbenin temelini kazıp (hatta duvarlara da zarar vererek) yerin altından tabutu götürmüşler. Mütevezâ ve elindekine kanaat edenler türbeyi ziyaretle yetinip, vefat eden aile mensuplarının sayılarına göre yanlarında getirdikleri az miktardaki toprakları Hazretin kabrine koyarlar.³²

Zengin ziyaretçiler, para bağışlar. Her cuma Halimhane'de³³ "Atala Köje"³⁴ pişirilir. Şu sıralar bağışlar azalmış ve mutfaktaki ateşte sönmüş durumdadır.

Cuma namazından ve zikirhanedeki tekbirden sonra mihrabın yanına zakirler yerleşir (mihrabın kendisinde büyükler ve serhalkalar oturur³⁵) ve "arra (testere) zikir" (iki üç saat boyunca) yapılır. Şevk ve belli makamla okunan dua ve Hikmetlerle nefeslerini çıkardıklarında tamamen kendilerinden geçer bir esrimeye kapılırlar. Sanki testere ağacı kesmek için ileri sürülüp geri çekildiğinde çıkan ses gelir.³⁶ Hikmetlerden etkilenen zakirler ağlar ve halkada yanındakinin göğsüne başlarını yaslayarak³⁷ kucaklar. Zikir, Fatiha süresini okumakla tamamlanır.

Başta belli ki Hoca Ahmed Yesevi tarikatında zikre tecrübesi belli bir mertebede olan müritler katılırlar. Benim kavrayabildiğim kadarıyla, anlaşılan şu ki Yesevi tarikatı İmam Ebu Hanife'den³⁸ başlar. Müridin elinden tutarak dervişlik şartlarını anlatan pir: "Büyük imama mürit oldunuz", derdi.

Ahmed Yesevi'nin soyundan gelen ve kendilerini "Hocalar" olarak adlandıranlar Zarafşan bölgesinde (Yabu, Togaykus ve Tohcı Köylerinde) oturuyor.³⁹ Onlar Yesevi soyundan gelen kızlarla evlenir (iç evlilik).

Fakat Fuad Köprülü tarikat mensuplarında "Alevilik" izleri olduğunu da vurgular.

Hoca Ahmed'le ilgili tarafımdan toplanan materyaller kopuk ve tam olmamasına rağmen eldeki verilerden çıkardığım bazı sonuçlar şöyledir:

1. Türkistan şehrinde Hoca Ahmed'e kadar olan ve sonradan taşınan İnan kültürünün⁴⁰ merkezi olmuş olabilir (tabiatın solmasıyla Hazret Sultan'ın vefatını

Malakit'inden yapılmış ve uzun zaman olduğundan bazı yerleri çatlamış, bazı yerleri dökülmüş durumda. Duvarların kenarına Kuran ve cüzleri konulmuş. Benim fark ettiğim, bu toplanmaların ve süslemelerin pek değeri yok. Onlar "Kutsal Buhara'nın" etkisini gösteren Farsça yazılarıyla dikkati çekmektedir.

32 N. S. Likoşina, "Meçet Hazret Sultana v Turkestane...", str. 221: onlar böylece kabirleri işaretleyerek insanın ruhu nerede defnedilmesine rağmen Hazret'in mescidine yerleşeceğine ve oradan kendisi için önceden hazırlanmış kabre gireceğine inanırlardı.

33 Sözün etimolojisi bana belli değil. Halim Ata Ahmet Yesevi'nin dördüncü halifesidir.

34 N. S. Likoşina, "Meçet Hazret Sultana v Turkestane...", str. 219-220.

35 Hoca Ahmed'in diğer bir lakabı, unvanı Ser-halka-i-Meşaihi-Türk. Krş. "Raşehatu Aynu'l-Hayat".

36 İzlenimlerim zakirlerin hareketleriyle alay eden bir abdalın orada yürümesiyle daha da güçlendi. Abdal zaman zaman topluluğa bakarak gözlerini garip bir şekilde çevirirdi. "Testere zikri" eski Türk (Şamanlarının) danslarını hatırlatır.

37 A. Semenov, "Meçet Hodji Ahmeda Yeseviyskogo v g. Turkestane", str. 128-129. Bir de müritler zikir esnasında vücutlarını sallarlardı.

38 Fakat Şeyh Alim Azizan (972-1041 yy. H. – 1564/65 – 1631/32), "Lemahat'ın" yazarı diyor ki, tarikat Ali'ye dayanır ve öyle olmalı da. Tarikat'ın en son piri Andicanlı İnan Hoca Mehmet olmuştur. İnanın vefatından sonra yaklaşık 1919 yılında onun yerine oğlu Muhiddin Mahsum geçer.

39 Bk. "Russkiy Turkestan", vip.2, M., 1872, str. 119.

40 Veya İnan kültürünün parçaları Kazaklar tarafından Türkistan'a taşınmış olabilir ("Hiva, İli

bağdaştıran kış çilesi, Türkistan Müslümanlarının mukaddes mekân ve zamanları tarımsal bayramlardan sayılan takvim döngüsünün bir parçasıdır).

2. Türkistan'a Türklerin⁴¹ gelmesi aristokratik fonda kutsalın aşiret açısından kurumsallaşmasında belirginleşmiştir. Türk Müslümanlar⁴² Türkistan'da yaşayan İslam öncesi ayinleri desteklemiş ve devam ettirmiştir (on iki arık, on iki azler, şülen gibi).

3. Sufi Hoca Ahmed, tarikatı Türk olmayan esasa oturarak kasten manevi anlamda Ebu Hanife'ye bağlı olduğunun altını çizmiş ve saf tarikat mensupları hala doğru yolda olan dört Müslüman mezheplerinin "büyük imamına" pir olarak bakıyorlar. Ama mutaassıp Sünni gözüyle Allah'ı tanımaya giden yol, tarikat değil zikirle mümkündür.

4. Yesevi tarikatı Orta Asya'da çok yayılmıştır. Yesevi Hikmetlerini zikir esnasında Nadiri Tarikatı⁴³ mensupları da söylerdi. Fakat bu çok az. Profesör Köprülüzade Fuad'ın gösterdiği gibi Hoca Ahmed Yesevi Anadolu'nun dini hayatına ölçsüz etki etmiştir.⁴⁴ Burada Bozgeyikli⁴⁵ diye adlandırılan Türkmen kabileleri arasında da Ahmed Yesevi'nin torunlarına rastlanır.

Toplu yemeklerden söz edilen hediyeleşme kazan da görünüş itibariyle Orta Asya ile Anadolu'yu yaklaştırmaktadır. Konya'daki Celaleddin Rumi'nin türbesindeki kazan Moğol tarikat mensupları tarafından bağışlanmıştır. Anadolu'daki misafirperverlik geleneğini dini-askeri kardeşlik olan Ahiler devam ettirmişler. Onlardan da onların manevi mirasçıları olan Bektaşilere geçmiştir. Bektaşilerin duasını alan Yeniçeriler için kazan "Yeniçeri Ocağının" birleşme amblemidir.

Kuşkusuz Türkistan'da biraz daha kalsaydım kazanımlarım fazla olurdu. Burada sadece Hoca Ahmed türbe-mescidinin geçirdiği gelişme süreci aktarıldı.

Moskova, 10 Kasım 1929."

Kaynaklar/References

Gordlevskiy, Akademiya Nauk SSSR. Akademik V.A. "Hodja Ahmed Yasevi". *Izbranniye soçineniya. Tom III. İstoriya i Kultura*. İzdatelstvo Vostoçnoy Literaturi. Moskva, 1962, S. 361-368. [Академия Наук СССР. Академик В.А. Гордлевский. "Ходжа Ахмед Ясеви". *Избранные сочинения. Том 3. История и Культура*. Издательство Восточной Литературы. Москва, 1962. С. 361-368. SSCB Bilimler Akademisi. Ord. V.A. Gordlevskiy. "Hoca Ahmed Yesevi". *Seçmeli eserler. III Cilt. Tarih ve Kültür*: Doğu Literatürleri Yayın Evi. Moskova, 1962. S. 361-368.]

Geografiçeskoye i Statistiçeskoye Opisanije Hivinskogo Hanstva", M., 1840, str. 24).

41 V H V. Sırderya'nın aşağı kısmında Oğuzların başkenti olmuştur.

42 Timur Müslüman da Moğol-Türk (Müslüman öncesi) geleneklerine uymuştur.

43 A. Troitskaya, "Jenskiy Zıkr v Starom Taşkente", *Sbornik Muzeya Antropogii i Etnografii*, t. VII, L., 1928, str. 184.

44 Köprülüzade Fuad, Ahmed Yesevi'nin Sünnilikten biraz kaydığına da dikkat çeker ("Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar". Str. 118-119). Ahmed Yesevi'nin etkisi sadece Anadolu ile sınırlı kalmamış. 1923 yılında Kırım'da Bahçesaray'ın eski semti Aziziye'de istasyona yakın yerde olduğum zaman gözlemlediğim Sadi Tarikatı dervişleri devamlı zikir yaparlardı. Onlar da Altın Ordu devrinden süregelen Ahmed Yesevi kültü izleri saklanmıştır. İlk şeyh Semerkandlı Mirek olmuştur. O, Salsaloğlu (?) tarafından öldürülen Melik Ecri'nin kabrini bulmuştur. Tabi bunların hepsini iyice araştırmak lazım.

45 Bk. T. Kowalski'nin Ali Rıza'ya ("Ali Rıza, *Cenupta Türkmen Oymakları. 1. Kısım (Book Review)*", *Archiv Orientalny*, Tome 6, Issue 1, 1933, str. 303) yaptığı değerlendirmesi.